

**PRAVNE I POLITIČKE
OBLASTI I POTREBE
LJUDSKIH PRAVA
LGBTI OSOBA U BIH**

Edicija *Human Rights Papers* Sarajevskog otvorenog centra
Broj izdanja: 71

Naslov: Pravne i političke oblasti i potrebe ljudskih
prava LGBTI osoba u BiH - policy brief

Autorica: Maja Šenk

Urednik: Amil Brković

Lektura: Sandra Zlotrg

Prelom i dizajn: Filip Andronik

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar

Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar

Sarajevo, februar 2024.

ISSN broj: 2303-6079

Kingdom of the Netherlands

 **SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na e-mail: office@soc.ba. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autorice.

Publikacija je izrađena uz podršku Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske u okviru Fonda za ljudska prava. Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Sarajevskog otvorenog centra i nužno ne odražava stavove Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	4
PРАВNA REGULACIJA ŽIVOTNIH ZAJEDNICA PAROVA ISTOG SPOLA.....	5
PРАВNA REGULACIJA GOVORA MRŽNJE PREMA LGBTI OSOBAMA	10
UNAPREĐENJE POŠTOVANJA PRAVA TRANSRODNIH OSOBA NA ZDRAVSTVENU ZAŠTITU	14
UNAPREĐENJE POŠTOVANJA PRAVA NA SAMOODREĐENJE I ADMINISTRATIVNOG POSTUPKA PROMJENE OZNAKE SPOLA U LIČNIM DOKUMENTIMA	19

SAŽETAK

Ovaj dokument ima za cilj prikazati osnovne pravne i političke oblasti i potrebe ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini. Riječ je zapravo o četiri ključne oblasti koje se odnose na zaštitu porodičnog života istospolnih parova, potrebu za adekvatnom zaštitom od govora mržnje na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, zdravstvenu zaštitu koja bi bila inkluzivna prema transrodnim osobama te unapređenje postupka pravnog priznavanja roda. Pomenute oblasti prikazane se putem pojednostavljene sheme koja definira probleme i predlaže moguća rješenja zasnovana na uporednom pravu, međunarodnim pravnim standardima koje je BiH preuzela, ali i realnim društvenim tokovima u smislu već postojećih zagovaračkih procesa.

PРАВНА РЕГУЛАЦИЈА ЖИВОТНИХ ЗАЈЕДНИЦА ПАРОВА ИСТОГ СПОЛА

Životne zajednice parova istog spola društvena su stvarnost u Bosni i Hercegovini i pravnim regulisanjem njihovog statusa, entiteti i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine omogućili bi istospolnim partnerima/cama minimalno uživanje onih prava i obaveza koja su omogućena heteroseksualnim vanbračnim partnerima u BiH.

S obzirom na to da su u BiH porodičnopravni odnosi uređeni odredbama porodičnih zakona na nivou entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, pitanje pravne regulacije životnih zajednica parova istog spola neophodno je rješavati donošenjem propisa na istom nivou.

Regulisanje istospolnih zajednica života u BiH, dakle, moralo bi se učiniti donošenjem:

- Zakona o životnim zajednicama parova istog spola Brčko distrikta
- Zakona o životnim zajednicama parova istog spola Federacije BiH
- Zakona o životnim zajednicama parova istog spola Republike Srpske

Ovaj vid regulisanja istospolnih zajednica podrazumijeva donošenje zasebnih zakona kojima se definiše opseg prava i obaveza koje istospolni parovi uživaju na osnovu svoje zajednice. Odnosno, definiše se nastanak zajednice, lična i međusobna prava partnera, imovinska i nasljedna prava, pravo na državljanstvo, prestanak partnerstva itd. Opseg

prava koja ovakav zakon omogućava istospolnim partnerima/cama može varirati od gotovo izjednačavanja s pravima bračnih/vanbračnih partnera, do regulisanja manjeg opsega ekonomskih i socijalnih prava koja istospolni parovi mogu uživati u svojim zajednicama. Zašto je to bitno?

Za razliku od svojih heteroseksualnih sugrađana/ki, istospolni parovi nemaju pravo na međusobnu brigu i podršku kada se neko od njih teško razboli, ne mogu računati na penziju i socijalnu zaštitu u slučaju smrti partnera/ice, nemaju prava na poreske ili stambene olakšice kojima država potiče porodični život, nemaju pravo na imovinu koju su zajednički stekli u sklopu porodičnog života niti postoje pravila po kojima se rješavaju odnosi u slučaju da se partneri raziđu. Parovi istog spola već žive zajedno u dugotrajnim stabilnim zajednicama, vode zajednička domaćinstva i dijele svakodnevnicu jednako kao i heteroseksualni parovi, plaćaju iste poreze, imaju iste izdatke, ispunjavaju iste obaveze prema državi i društvu, a da ne uživaju ikakvu pravnu zaštitu. Nepostojanje adekvatne regulative dovodi istospolne parove u BiH u pravnu nesigurnost i neravnopravan položaj, pogotovo uzimajući u obzir da 33,86% LGBTI ispitanika/ca prema nedavnom istraživanju potreba zajednice već živi sa svojim partnerom/icom, dok 39,37% planira započeti zajednički život u narednom periodu. Više od polovine ispitanika/ca (53,31%) izjasnilo se da bi sklopili istospolno partnerstvo da su u mogućnosti, a njih 88,06%, smatra da u BiH treba pravno regulisati istospolna partnerstva.¹

1 Brojevi koji ravnopravnost znače 3. Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2023. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2023.

S obzirom da se Europska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, koja je sastavni dio Ustava BiH, direktno primjenjuje i ima prednost nad svim drugim zakonima u zemlji, te da je Europski sud za ljudska prava jedini njen ovlašten tumač, BiH je obavezana i presudama i praksom ovog Suda. Sud je u više presuda potvrdio da istospolne životne zajednice uživaju zaštitu prema članu 8. Konvencije (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života), kao i da neusvajanje zakonodavstva koje priznaje građanski status istospolnih zajednica predstavlja kršenje ljudskih prava istospolnih parova i protivno je članovima 14. (zabrana diskriminacije) i 8. Konvencije.²

Bosna i Hercegovina i kao članica Vijeća Europe dužna je primijeniti preporuke³ Vijeća Europe kojima se traži priznavanje istospolnih partnerstava kroz zakonske izmjene koje bi omogućile formalno sklapanje takvih zajednica, čime bi im se osigurala jednaka prava kao vanbračnim partnerima.

U okviru procesa pristupanja Europskoj uniji, Bosna i Hercegovina bi također trebala pratiti pomake u shvaćanju istospolnih partnerstava u institucijama EU. Europski parlament je u svojoj rezoluciji o

2 *Schalk i Kopf protiv Austrije* (Predstavka 30141/04), *Valianatos protiv Grčke* (Predstavke 29381/09, 32684/09) i *Oliari protiv Italije* (Predstavke 18766/11 i 36030/11.) “Factsheet - Sexual Orientation Issues.” 2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_sexual_orientation_eng.

3 Preporuka 1474 (2000) Vijeća Europe o stanju lezbejki i gej muškaraca u zemljama članicama Vijeća Europe, PACE Website, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=16829> i Preporuka (2010)5 Vijeća ministara Vijeća Europe o mjerama borbe protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, www.coe.int. Sexual Orientation and Gender Identity. <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5>.

pravima LGBTIQ osoba u EU⁴ potvrdio da se istospolno partnerstvo sklopljeno u jednoj državi članici mora priznati i u drugima bez obzira na to da li one same regulišu istospolna partnerstva, te naglasio potrebu za zajedničkim pristupom priznavanju istospolnih brakova i partnerstava pozivajući sve članice EU na usklađivanje zakonodavstva sa standardima Europskog suda za ljudska prava koji je potvrdio da u kontekstu slobodnog kretanja građana/ki EU istospolni parovi moraju imati isti nivo zaštite i poštovanja njihovih prava kao i heteroseksualni bračni parovi.

Da bi pravna regulacija životnih zajednica parova istog spola postala stvarnost, neophodno je:

1. Ubrzati postojeće procedure donošenja zakona u FBiH tako što će Vlada FBiH otkočiti proces ka izradi potencijalne regulacije i predložiti pravni model kojim bi se riješilo ovo pitanje na osnovu Izvještaja Interresorne vladine radne grupe o tome koje propise je potrebno usvojiti da bi se izbjegla diskriminacija istospolnih parova u FBiH te zaključaka stručne javne rasprave o istospolnim partnerstvima koju su provela resorna ministarstva.
2. Ukoliko Vlada ne pokrene proces, inicijativu za donošenje zakona u FBiH mogu pokrenuti zastupnici/e Zastupničkog

4 Rezolucija Europskog parlamenta od 14. septembra 2021. o pravima pripadnika zajednice LGBTIQ u EU-u (2021/2679(RSP)), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021IP0366&from=EN>.

doma Parlamenta FBiH, čime će otkočiti proces i ubrzati usvajanje ovakvog zakona.

3. Inicirati proces donošenja zakonskog rješenja o istospolnim partnerstvima u Republici Srpskoj na inicijativu Vlade RS, Ministarstva pravde i lokalne samouprave RS ili narodnih poslanika u Narodnoj skupštini RS.

4. Inicirati zakonodavne procese za donošenje zakonskog rješenja o istospolnim partnerstvima u Brčko distriktu na inicijativu Vlade BD ili poslanika u Skupštini BD.

PРАВНА REGULACIJA GOVORA MRŽNJE PREMA LGBTI OSOBAMA

Iako ne postoji eksplicitna definicija, govor mržnje može se najšire opisati kao svaka forma izražavanja koja izaziva, promovira, podstiče, opravdava ili širi rasnu mržnju, ksenofobiju, homofobiju, transfobiju, mizoginiju, antisemitizam i/ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji (što uključuje i netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam, etnocentrizam te diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima/cama i ljudima imigrantskog porijekla).

Da bi odgovor na pojavne oblike i pravna regulacija govora mržnje bili usklađeni na nivou cijele BiH, neophodno je:

1. Izmijeniti i dopuniti Krivični zakon Federacije BiH te definisati krivično djelo izazivanja mržnje – na sličan način kako je to učinjeno Krivičnim zakonikom Republike Srpske – na inicijativu Ministarstva pravde FBiH ili zastupnika/ca Zastupničkog doma Parlamenta FBiH.
2. Izmijeniti i dopuniti Krivični zakon Brčko distrikta BiH te definisati krivično djelo izazivanja mržnje – na sličan način kako je to učinjeno Krivičnim zakonikom Republike Srpske – na inicijativu Vlade Brčko distrikta ili poslanika Skupštine BD.

3. Uspostaviti sistemski i strateški pristup suzbijanju govora mržnje, naročito u online sferi, te jačati odgovor regulatornih tijela i institucija na javni govor mržnje – kroz strategije za suzbijanje govora mržnje na nivou BiH, entiteta i Brčko distrikta kroz koordinaciju Vijeća ministara BiH ili entitetskih vlada i Vlade BD na inicijativu institucionalnih gender mehanizama – Agencije za ravnopravnost spolova BiH i entitetskih gender centara.

4. Educirati tužitelje/ice i sudije/tkinje o primjeni usvojenih zakonodavnih izmjena, s fokusom na izmjene krivičnih zakona i procesuiranje slučajeva izazivanja mržnje i netrpeljivosti na inicijativu entitetskih centara za edukaciju sudija i tužitelja i Visokog sudskog i tužilačkog vijeća.

Precizno definisanje i regulisanje govora mržnje ključno je za njegovo suzbijanje i sankcionisanje. No to podrazumijeva uspostavu cjelovitog pravnog okvira koji obuhvata odredbe građanskog i krivičnog prava o govoru mržnje, a koji bi omogućio usklađivanje poštovanja slobode izražavanja i slobode medija sa zaštitom sigurnosti, dostojanstva i ljudskih prava.

U kontekstu pravne regulacije govora mržnje u BiH, značajan je iskorak napravljen 2017. godine, usvajanjem novog Krivičnog zakonika Republike Srpske (član 359) u kojem je ovaj vid govora mržnje prepoznat u mnogo širem opsegu u sklopu krivičnog djela javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje kojim se pruža zaštita od govora

mržnje na osnovu “nacionalne, rasne, vjerske ili etničke pripadnosti, boje kože, pola, seksualnog opredjeljenja, invaliditeta, rodnog identiteta, porijekla ili kakvih drugih osobina.”

Međutim, nedostatak sveobuhvatnog i harmoniziranog zakonodavnog okvira, te koordinisanog institucionalnog odgovora na govor mržnje, neprimjenjivanje postojećeg pravnog okvira te nesankcionisanje govora mržnje u javnom i online prostoru otvaraju prostor za izazivanje netrpeljivosti prema LGBTI osobama u BiH i eskalaciju nasilja. To potvrđuje incident koji se desio u martu ove godine u Banjoj Luci. Naime, nakon što su aktivisti/ce Bh. povorke ponosa najavili/e događaj za LGBTI zajednicu u ovom gradu, domaći mediji su tu vijest senzacionalistički prenijeli široj javnosti, što su pratile izjave političara iz Republike Srpske protiv ljudskih prava LGBTI osoba. Potaknuta tim narativima, organizirala se skupina građana, navijača i huligana koji su napali okupljene aktiviste/kinje i novinare/ke, na što je izostala institucionalna zaštita i reakcija.

Bosna i Hercegovina, njeni entiteti i Brčko distrikt obavezu regulisanja govora mržnje imaju prema Europskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda koja je dio Ustava BiH, direktno se primjenjuje na njenoj teritoriji i ima primat nad ostalim propisima, ali i na osnovu članstva u Vijeću Europe. Član 10. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda jamči pravo na slobodu izražavanja, ali i priznaje da to pravo može biti podložno određenim ograničenjima u demokratskom društvu, poput zaštite nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta, javne sigurnosti ili sprečavanja širenja zločina. Poticanje na mržnju i govor mržnje koji podržavaju

rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam, homofobiju, transfobiju, mizoginiju i druge oblike netolerancije upravo i predstavljaju ta nužna ograničenja u demokratskom društvu.

Komitet ministara Vijeća Europe svojim preporukama⁵ o govoru mržnje preporučio je državama članicama, uključujući Bosnu i Hercegovinu, da uspostave cjelovit pravni okvir za suzbijanje govora mržnje, osiguravajući poštovanje slobode izražavanja, ali i poštovanje ljudskog dostojanstva i zaštitu ljudskih prava i sigurnosti. Poseban naglasak dat je suzbijanju različitih oblika govora mržnje, uključujući kriminalizirani govor mržnje, govor mržnje regulisan građanskim pravom, s naročitim osvrtom na online govor mržnje i potrebu sveobuhvatnog pristupa njegovom suzbijanju.

U izvještaju o BiH iz 2017,⁶ Europska komisija protiv rasizma i netolerancije preporučuje izradu sveobuhvatne strategije za borbu protiv govora mržnje u Bosni i Hercegovini, uključujući praćenje, saradnju između institucija, regulatornih i medijskih tijela te angažiranje vlasti u kampanjama protiv govora mržnje.

5 Preporuka Komiteta ministara (97) 20 Vijeća Europe državama članicama o govoru mržnje, www.coe.int. https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-no-r-97-20-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-hate-speech-. i Preporuka CM/Rec(2022)16 Komiteta ministara državama članicama o mjerama borbe protiv govora mržnje, www.coe.int. <https://www.coe.int/en/web/cyberviolence/-/council-of-europe-recommendation-cm-rec-2022-16-1-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-combating-hate-speech>.

6 IZVJEŠTAJ ECRI-ja O BOSNI I HERCEGOVINI (Peti ciklus monitoringa). <https://rm.coe.int/third-report-on-bosnia-and-herzegovina-bosnian-translation-/16808b5601>.

UNAPREĐENJE POŠTOVANJA PRAVA TRANSRODNIH OSOBA NA ZDRAVSTVENU ZAŠTITU

Nepostojanje legislative i propisanih procedura te arbitrarno odlučivanje nadležnih institucija o primjeni propisa iz oblasti zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja na transrodne osobe dodatno komplikuju i usporavaju proces prilagodbe te stvaraju pravnu nesigurnost u kojoj ne postoji jasno definisana nadležna institucija, standardi, praksa ni pravni propisi koji bi transrodnim osobama osigurali inkluzivnu zdravstvenu zaštitu i adekvatan pristup neophodnim uslugama.

Dakle, u cilju ispunjena obaveza preuzetih iz članstva u Vijeću Europe, te osiguravanja adekvatne zdravstvene zaštite transrodnim osobama, Bosna i Hercegovina trebala bi:

1. Izraditi analizu postojeće medicinske ekspertize pri medicinskim institucijama u BiH, s mapiranim prijedlozima potreba za dodatnom specijalizacijom, kako bi se osiguralo da sve tri upravne jedinice (RS, FBiH i BD) imaju medicinske institucije, timove i zdravstvene ustanove nadležne za procedure medicinske prilagodbe spola u BiH, na inicijativu institucionalnih gender mehanizma – Agencije za ravnopravnost spolova BiH i entitetskih gender centara u koordinaciji s Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite RS, Federalnim ministarstvom zdravstva i Vladom BD.

2. Napraviti analizu zakonodavstva u oblasti zdravstvene zaštite u oba entiteta i Brčko distriktu, podjele nadležnosti između kantona i entiteta, s prijedlogom regulacije zdravstvene zaštite transrodnih osoba i pokrivanja troškova medicinske prilagodbe kako u zemlji, tako i u inostranstvu (zemljama regije prema već postojećim dogovorima), na inicijativu Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS, Federalnog ministarstva zdravstva i Vlade BD.
-
3. Osigurati senzibilizaciju zdravstvenih radnika/ca u svim administrativnim jedinicama kako bi se trenutno dostupne medicinske usluge transrodnim osobama pružale na profesionalan i dostojanstven način kroz koordinaciju s Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite RS, Federalnim ministarstvom zdravstva i Vladom BD, Komorom doktora medicine Republike Srpske i Liječničkom komorom Federacije BiH.

Svjetsko profesionalno udruženje za zdravlje transrodnih osoba (WPATH) objavilo je nove Standarde skrbi 8 (SOC8)⁷ namijenjene transrodnim i rodno raznolikim osobama u septembru 2022, koji potcrtavaju neophodnost depatologizacije trans identiteta kao primarnog standarda za promicanje politike trans inkluzivnijih pristupa, poput izmjene zakonskih uslova za pravno prepoznavanje roda

7 Coleman, E., A. E. Radix, W. P. Bouman, G. R. Brown, A. L. C. de Vries, M. B. Deutsch, R. Ettner, et al. 2022. "Standards of Care for the Health of Transgender and Gender Diverse People, Version 8." *International Journal of Transgender Health* 23 (sup1): S1–259. <https://doi.org/10.1080/26895269.2022.2100644>.

i usvajanje trans inkluzivnog zdravstvenog pristupa utemeljenog na poštovanju ljudskih prava, bez postavljanja zahtjeva za dijagnozom, hormonskom terapijom i/ili hirurškim intervencijama. Ovim Standardima je također naglašeno da veoma često zdravstveno osiguranje ne pokriva troškove medicinskih postupaka prilagodbe spola, dok pokriva troškove vrlo sličnih procedura cisrodnim pacijentima/cama.

Istraživanje problema i potreba LGBTI zajednice u BiH⁸ ukazalo je na potrebu za harmonizacijom i dosljednim pristupom ovom pitanju radi unapređenja priznavanja i zaštite prava trans osoba. Proces promjene oznake spola prema iskustvima ispitanika/ca dodatno je otežan nerazumijevanjem pojma prilagodbe spola, te uzajamnim vezanjem medicinskog i administrativnog procesa bez jasno definisanih zahtjeva i procedura, što transrodne osobe dovodi u situaciju da im potencijalno refundiranje troškova prilagodbe spola ili promjena ličnih dokumenata zavise od razumijevanja i informisanosti pojedinih državnih službenika/ca.

Kada su u pitanju politike i pojedinačne prakse, pomaka na ovim pitanjima ipak ima. Naime, Akcioni plan za unapređenje ljudskih prava i osnovnih sloboda LGBTI osoba za period 2021–2024. predvidio je analizu i promociju postojećih postupaka promjene spola za građane/ke Bosne i Hercegovine, sa fokusom na medicinske i administrativne aspekte, kao i obuku profesionalaca/ki u oblasti zdravstvene zaštite, obrazovanja, socijalne zaštite, rada i zapošljavanja o pravima i slobodama LGBTI osoba. Također, 2022. usvojen je i Gender akcioni plan

8 Brojevi koji ravnopravnost znače 3. Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2023. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2023.

Unsko-sanskog kantona koji uključuje mjere za unapređenje položaja trans osoba, uključujući izradu vodiča za zdravstvene radnike/ce o pravilnom postupanju sa transrodnim i interspolnim osobama.

Pozitivan primjer praksi i postupanja institucija u Republici Srpskoj jeste refundacija troškova nabavke hormona transrodnoj osobi sa prebivalištem u ovom entitetu. Hormon se ne nalazi na Listi lijekova FZO RS, a nužna je terapija u procesu prilagodbe spola. Međutim, u svjetlu nedavnih izmjena i dopuna Zakona o obaveznom zdravstvenom osiguranju RS u septembru 2022, vjerovatno je da se s ovom dobrom praksom neće nastaviti u budućnosti.

Također je, 2022. godine, Okružni sud u Banjoj Luci donio odluku kojom su poništeni prethodni odbijeni zahtjevi trans osobe iz Republike Srpske za operativni zahvat – faloplastiku u Republici Srbiji, koje je Fond zdravstvenog osiguranja RS odbio u prvom i drugom stepenu upravnog rješavanja. Sud je naložio Fondu da pažljivije razmotri i detaljnije obrazloži predmet, što je svakako korak prema boljem priznavanju prava trans osoba na odgovarajuću zdravstvenu zaštitu.

Bosna i Hercegovina je kao članica Vijeća Europe dužna primjenjivati Preporuku CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara Vijeća Europe državama članicama o mjerama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.⁹ Sumirajući oba-

9 Preporuka (2010)5 Vijeća ministara Vijeća Europe o mjerama borbe protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, www.coe.int. Sexual Orientation and Gender Identity. <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5>.

veze država u pogledu osiguravanja zdravstvene zaštite transrodnim osobama, Komitet poziva države članice, što uključuje i Bosnu i Hercegovinu, da preduzmu odgovarajuće zakonske i druge mjere kako bi obezbijedile uživanje najvišeg mogućeg standarda zdravstvene zaštite bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; te da se obezbijedi da sve odluke kojima se ograničavaju troškovi koje pokriva zdravstveno osiguranje za postupke promjene spola budu zakonite, objektivne i srazmjerne.

Preporukom se definiše i obaveza država članica da osiguraju transrodnim osobama stvaran pristup odgovarajućim i stručnim službama promjene spola, bez njihovog podvrgavanja nerazumnim zahtjevima te tako da nijedna osoba ne bude podvrgnuta medicinskim procedurama bez vlastitog pristanka.

UNAPREĐENJE POŠTOVANJA PRAVA NA SAMOODREĐENJE I ADMINISTRATIVNOG POSTUPKA PROMJENE OZNAKE SPOLA U LIČNIM DOKUMENTIMA

Nedostatak jasne pravne regulacije, kojom bi se direktno definisao pojam spola, te na osnovu dosadašnje prakse institucija u oba entiteta i Brčko distriktu BiH i prikupljenih podataka pokazuje se da se upravo zbog ove pravne praznine stvorila arbitrarna praksa nadležnih institucija po kojoj se postupci promjene spola u ličnim dokumentima mogu provesti tek nakon izvršene “potpune“ medicinske prilagodbe spola, što podrazumijeva operacije prilagodbe primarnih i sekundarnih spolnih obilježja trans osobe, a što često znači i sterilizaciju. Od osoba se također ponekad traži da prođu postupak vještačenja zdravstvenog stanja (ako i kada nadležni organi odrede upućivanje osoba ovim institucijama).

Kako bi ispunila svoje obaveze u ovom pogledu, kao članica Vijeća Europe, te u skladu s direktnom primjenom Konvencije na njenom teritoriju, te osigurala bolju zaštitu prava transrodnih osoba na samoodređenje, te adekvatniju proceduru promjene spola, Bosna i Hercegovina mora:

1. Jasno definisati pojam promjene spola i/ili prava na samoodređenje zakonskim ili podzakonskim aktom, na inicijativu institucionalnih gender mehanizama –ARSBiH i entitetskih gender centara ili na inicijativu poslanika/ca Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH.

2. Podzakonskim aktima na nivou entiteta i Brčko distrikta definisati jasnu, brzu, transparentnu i pristupačnu administrativnu proceduru priznavanja rodnog identiteta bez postavljanja uslova potpune medicinske prilagodbe spola, uz koordinaciju Vlade BD, Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske s entitetskim ministarstvima zdravstva.

3. Usvojiti pravilnike o načinu utvrđivanja uslova za promjenu spola na osnovu medicinske prilagodbe spola ili života u drugom rodnom identitetu uz popis neophodne dokumentacije koja se uz zahtjev prilaže, na inicijativu Vlade BD, Federalnog ministarstva zdravstva i Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS.

4. Odrediti nadležnu zdravstvenu instituciju za tumačenje medicinske dokumentacije i davanje mišljenja neophodnog za pravnu promjenu spola na inicijativu Vlade BD, Federalnog ministarstva zdravstva i Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS.

Promjena spola kao osnov promjene jedinstvenog matičnog broja prepoznata je Zakonom o jedinstvenom matičnom broju BiH (član 15), a kao osnov za promjenu dokumenata i zakonima o matičnim knjigama entiteta – član 12. Zakona o matičnim knjigama FBiH i član 12. Zakona o matičnim knjigama RS. Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta ne predviđa promjenu spola kao eksplicitan osnov za izmjenu

oznake spola, no ona se podvodi pod ispravljanje greški pri upisu (član 27). Međutim, ovi zakoni, a ni drugi važeći pravni propisi kojima se dalje određuju ovi administrativni postupci ne definišu eksplicitno šta se smatra promjenom spola, ni da li se pravna promjena oznake spola uvjetuje prolaskom “potpune“ ili “djelimične“ (medicinske) prilagodbe spola, niti koja se tačno medicinska dokumentacija prilaže uz zahtjev.

Nedavno sprovedeno istraživanje problema i potreba LGBTI zajednice u BiH¹⁰ pokazalo je da od ukupnog broja transrodnih ispitanika/ca, njih 5,13% planira u potpunosti medicinski prilagoditi spol, dok njih 15,38% planira djelimično prilagoditi svoj spol. 8,11% je potvrdilo da su u procesu tranzicije, a dodatnih 13,51% izrazilo je želju da započne proces tranzicije, a kao razloge zašto to nisu još uvijek učinili naveli su, između ostalog, nedostatak podrške porodice (21,43%) i okoline (14,29%), neautovanost (14,29%), kao i nedostatak finansijskih sredstava (28,57%). 5,15% ispitanika/ca izjavilo je da su imali problema zbog razlike između svog rodnog izražavanja i oznake spola na dokumentima. Od 27 ispitanika/ca, samo tri osobe su uspješno promijenile oznaku spola u dokumentima, dok 51,85% nije uspjelo to učiniti. Od tri osobe koje su uspjele promijeniti oznaku spola, jedna je to učinila nakon potpune tranzicije, što podrazumijeva potpunu prilagodbu spola, a druga nakon djelomične tranzicije; što ukazuje na to da institucije u ovoj oblasti imaju različite prakse i da postoje i pozitivni pomoci u tumačenju postojećeg zakonodavstva.

10 Brojevi koji ravnopravnost znače 3. Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2023. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2023.

BiH je obavezana unaprijediti poštovanje prava na samoodređenje, regulaciju i prakse promjene spola, u skladu sa svojim članstvom u Vijeću Europe, ali i praksom Europskog suda za ljudska prava. Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara Vijeća Europe o mjerama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta¹¹ državama članicama, uključujući i BiH, nalaže da preduzmu sve neophodne mjere da procedura za potpuno pravno priznavanje promjene spola bude brza, transparentna i pristupačna, te da ima efekta u svim oblastima života, uključujući oblast rada i obrazovanja, te bračnog i porodičnog prava.

Europski sud za ljudska prava svojim presudama također je postavio standarde u oblasti pravnog priznavanja roda i rodnog identiteta kao jednog od osnovnih elemenata samoodređenja,¹² što znači da se neophodnost medicinske prilagodbe ne mora dokazivati i ne može osporavati. Kako je već spomenuto, tumačenja Europskog suda za ljudska prava, kao jedinog ovlaštenog tumača Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, obavezuju Bosnu i Hercegovinu. Konvencija je dio Ustava BiH koji sam njenoj primjeni daje primat nad svim ostalim pravima, tako da se ona i njeni protokoli moraju direktno primjenjivati. Svojim odlukama Sud je utvrdio da nepostojanje okvira koji reguliše pravo na poštovanje rodnog

11 Preporuka (2010)5 Vijeća ministara Vijeća Europe o mjerama borbe protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, www.coe.int. Sexual Orientation and Gender Identity. <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5>.

12 *Van Kuck protiv Njemačke* (Predstavka 35968/97), Factsheet - Gender Identity Issues. 2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Gender_identity_ENG.

identiteta predstavlja kršenje člana 8. Konvencije (pravo na poštovanje privatnog života),¹³ a da nepostojanje jasne legislative kao ni brze, transparentne i pristupačne procedure promjene oznake spola daje državnim institucijama prekomjerne diskrecione ovlasti koje rezultiraju arbitrarnim odlukama u ovakvim slučajevima. U ostalim slučajevima Sud je utvrdio da odbijanje države da pravno prizna rod transrodnih osoba i bez operativnog zahvata,¹⁴ kao i na osnovu započete tranzicije, odnosno života u željenom rodnom identitetu,¹⁵ predstavlja neopravdano miješanje u njihovo pravo na poštovanje njihovog privatnog života, što je također kršenje člana 8. Konvencije.

S obzirom da ni u zakonima, niti u podzakonskim aktima u BiH nije propisano šta se tačno smatra pod pojmom promjene spola, niti da se za izmjenu zahtijeva potpuna medicinska prilagodba spola, a prema navedenoj Preporuci i praksi Europskog suda za ljudska prava, BiH je dužna omogućiti transrodnim osobama promjenu oznake spola bez postavljanja takvog uslova, jer se suprotna praksa direktno protivi članu 8. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

13 *X protiv Makedonije* (Predstavka 29683/16) i *A.D. i drugi protiv Gruzije* (Predstavka 57864/17), Factsheet - Gender Identity Issues. 2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Gender_identity_ENG.

14 *X i Y protiv Rumunije* (Predstavke 2145/16 i 20607/16), Factsheet - Gender Identity Issues. 2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Gender_identity_ENG.

15 *Y.T. protiv Bugarske* (Predstavka 41701/16) i *S.V. protiv Italije* (Predstavka 55216/08), Factsheet - Gender Identity Issues. 2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Gender_identity_ENG.

